Паридинова Ботагоз Жаппаровнаның
«6D010300 - Педагогика және психология» мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін ұсынылған «Болашақ мұғалімдердің рухани дүниетанымын тұлғалық-бағдарлы оқыту арқылы дамыту» тақырыбына жазған диссертациясына

АҢДАТПА

Зерттеу жұмысының өзектілігі. Заманауи жаһандану шарттарында қоғамның әлеуметтік-экономикалық, саяси және мәдени кеңістігінде ауқымды өзгерістер жүріп жатыр. Ақпараттық-цифрлық технологиялардың қарқынды дамуы, нарықтық қатынастардың күшеюі, тұтынушылық бағдардың өсуі тұлғаның рухани дүниесіне жанамасыз әсер етуде. Бір жағынан, дербес еркіндік, таңдаудың көптігі, кәсіби бәсекелестікке ұмтылыс күшейсе, екінші жағынан, құндылықтар тұрақсыздығы, рухани дағдарыс, немқұрайлық, агрессия, суицид, әлеуметтік жатсыну сияқты жағымсыз құбылыстар кең таралып отыр. Осы жағдайда жас ұрпақтың рухани дүниетанымын қалыптастыру, адамгершілік құндылықтарға негізделген саналы өмірге бағыттау білім берудегі стратегиялық міндет.

Зерттеудің мақсаты: болашақ мұғалімдердің рухани дүниетанымын тұлғалық-бағдарлы оқыту арқылы дамытудың теориялық-әдіснамалық тұғырларын айқындау, жүзеге асыруға арналған әдістемені әзірлеу және тиімділігін тәжірибелік-эксперименттік жұмыспен дәлелдеу.

Диссертациялық зерттеу мақсатынан туындайтын негізгі **міндеттер:**

1. Болашақ мұғалімдердің рухани дүниетанымын дамытудың теориялық-әдіснамалық тұғырларын терең талдап, бұл бағыттағы ғылыми көзқарастарды жүйелендіру және осы негізде рухани-адамгершілік даму құбылысын педагогикалық ғылым контекстінде жаңаша пайымдау;
2. «Рухани дүниетаным», «тұлғалық-бағдарлы оқыту» және «болашақ мұғалімдердің рухани дүниетанымының дамуы» ұғымдарының мазмұнын көпдеңгейлі талдау арқылы нақтыланып, олардың құрылымдық-компоненттік моделін ғылыми негізде айқындау;
3. Болашақ мұғалімдердің рухани дүниетанымын қалыптастыру мен дамытуға ықпал жасайтын ішкі және сыртқы факторларды кешенді сипаттап, олардың өзара байланысы мен ықпалдасу тетіктерін анықтау;
4. Болашақ мұғалімдердің рухани дүниетанымын тұлғалық-бағдарлы оқыту негізінде дамытуға арналған құрылымдық-мазмұндық моделін әзірлеу, теориялық тұғырлары мен педагогикалық шарттарын анықтау;
5. Болашақ мұғалімдердің рухани дүниетанымын дамытуға арналған әдістемені әзірлеп, тәжірибелік-эксперименттік жұмыстармен тексеру және ғылыми негізделген практикалық ұсыныстар дайындау.

Зерттеу нысаны: жоғары оқу орындарында болашақ мұғалімдердің рухани дүниетанымын дамыту процесі.

Зерттеу пәні: болашақ мұғалімдердің рухани дүниетанымының дамуына ықпал жасайтын тұлғалық-бағдарлы оқытудың педагогикалық шарттары, әдістері мен құралдары.

Зерттеудің болжамы: *егер*, болашақ мұғалімдердің рухани дүниетанымын дамыту мен қалыптастырудың мәні, құрылымы және теориялық-әдіснамалық негіздері айқындалып, тұлғалық-бағдарлы оқытуға негізделген құрылымдық-мазмұндық моделі жасалса, әзірленген әдістеме оқу-тәрбие процесінде жүзеге асырылса, болашақ педагогтердің рухани дүниетанымы жоғары деңгейде қалыптасады. Өйткені жоғары оқу орындарында тұлғаның рухани дамуы, құндылықтар бағдарларының қалыптасуы және кәсіби-адамгершілік сапаларының жетілуіне қолайлы педагогикалық жағдайлар жасалады.

Зерттеу әдістері. Зерттеуде сапалық және сандық тәсілдерді біріктіретін аралас әдіс қолданылды: 1) теориялық әдістер; 2) эмпирикалық әдістер; 3) статистикалық әдістер.

Зерттеудің жетекші идеясы: болашақ мұғалімдердің рухани дүниетанымын дамытуға бағытталған тұлғалық-бағдарлы оқыту технологияларын тиімді қолдану кәсіби қалыптасудағы рухани-адамгершілік, құндылықтық және тұлғалық сапалардың дамуын қамтамасыз етеді. ЖОО-дағы педагогикалық процесіне рухани-танымдық мазмұн, диалогтық және рефлексивтік тәсілдер, құндылыққа бағдарланған оқыту мүмкіндіктерін енгізу болашақ мұғалімдердің кәсіби-рухани әлеуетін арттырып, тұлғаның біртұтас дамуына жағдай жасайды.

Зерттеудің теориялық маңыздылығы. Зерттеуде «рухани дүниетаным» ұғымының әдіснамалық негіздері айқындалып, руханилықтың философия, педагогика және психология ғылымдарындағы түсініктері жүйеленді; болашақ мұғалімдердің рухани дүниетанымын дамытуға ықпал ететін әдіснамалық тұғырлар теориялық жағынан негізделіп, мұғалімнің кәсіби-тұлғалық қалыптасуындағы маңызды факторы деңгейінде дәлелденді; рухани дүниетанымның құрылымдық мазмұны, компоненттік элементтері және болашақ мұғалімдердің кәсіби дамуындағы орны жүйеленіп, теориялық модельмен бекітілді; жасалған құрылымдық-мазмұндық модель рухани дүниетанымды дамытудың теориялық алғышарттары, негізгі бағыттары мен құрылымдық бөлімдерін анықтап, педагогикалық ғылымды толықтыратын теориялық база дәрежесінде ұсынылды.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы. Зерттеуде болашақ мұғалімдердің рухани дүниетанымын тұлғалық-бағдарлы оқыту арқылы дамытуға арналған әдістемелік жүйе әзірленіп, оқу үдерісіне енгізуге бейімделді. Оның құрамына «Рухани дүниетанымның мазмұны мен технологиясы» атты элективті курс, «Мәдениеттану» және «Педагогика» пәндерінің жаңартылған мазмұны, студенттердің кәсіби-рухани дамуын көрсететін жеке рефлексиялық портфолио жатады.

Диссертациялық жұмыстың теориялық және әдістемелік негіздерін пәнаралық тәсілдер және шетелдік, отандық зерттеушілер ғылыми еңбектері құрайды. Әдістемелік жағынан зерттеу аралас әдістер дизайны қағидалары, психометриялық құралдарды әзірлеу стандарттары және тәжірибелік-эксперименттік зерттеулердің заманауи тәжірибелеріне сүйенеді.

Зерттеудің базасы: Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда «Болашақ» университеті.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы.

1. «Рухани дүниетаным» ұғымының философиялық, психологиялық және педагогикалық категориялары кешенді түрде концептуалды талданды, құрылымдық және функционалдық элементтері анықталды, сондай-ақ, болашақ мұғалімдердің кәсіби даярлығындағы орны мен рөлі алғаш рет жүйелі түрде ғылыми зерттелді.

2. «Рухани дүниетаным» және «тұлғалық-бағдарлы оқыту» ұғымдарына авторлық ғылыми анықтамалар беріліп, қазіргі педагогикалық және психологиялық ғылыми сөздік қорды байытты және ғылыми айналымға енгізілді.

3. Болашақ мұғалімдердің рухани дүниетанымын қалыптастыру және дамыту процесіне әсер ететін факторлар анықталып, жүйелендірілді. Факторлардың өзара байланысы мен интеграциясын көрсету арқылы болашақ мұғалімдердің рухани әлеуетін кешенді дамытуға мүмкіндік беретін модель жасалды.

4. Рухани дүниетанымды дамытуды анықтайтын жүйелік, тұлғалық, мәдениет-танымдық, аксиологиялық, акмеологиялық, герменевтикалық және философиялық-антропологиялық әдіснамалық тұғырлар айқындалып, өзара байланыстары мен интеграциялық тетіктері алғаш рет кеңінен сипатталды. Процесс болашақ мұғалімдердің кәсіби қалыптасуында жеке және әлеуметтік контекстілерді ескеретін көп деңгейлі және серпінді құбылыс аясында қарастырылады.

5. Тұлғалық-бағдарлы оқыту арқылы болашақ мұғалімдердің рухани дүниетанымын дамытуға арналған құрылымдық-мазмұндық модель жасалды. Модельдің функционалды-мақсаттылық, тұжырымдамалық-теориялық, мазмұндық-тәжірибелік және қорытынды-бағалау блоктары ғылыми негізделіп, әдістемелік тұтастығы, практикалық қолданылуы және түрлі оқу жағдайлары мен студенттік топтарға бейімделу мүмкіндігі қамтамасыз етілді.

6. «Болашақ мұғалімдердің рухани дүниетанымын дамыту» ұғымының мазмұны нақтыланып, рухани дүниетанымның негізгі бағыттары жүйеленді (құндылықтық-мағыналық, танымдық, рефлексивтік, мінез-құлықтық және басқа компоненттер). Нәтижесінде «Рухани дүниетанымның мазмұны мен технологиясы» элективті курсы енгізіліп, «Мәдениеттану» және «Педагогика» пәндерінің мазмұнына өзгерістер мен толықтырулар енгізілді.

Қорғауға ұсынылатын негізгі қағидалар.

1. Болашақ мұғалімдердің рухани дүниетанымы бірыңғай діни және әлеуметтік мәселелер шеңберінен тыс және педагогикалық кадрларды кәсіби даярлау жүйесінде қызмет ететін педагогикалық категория шеңберінде негізделеді. Қазіргі заманғы әлеуметтік-мәдени трансформациялар шарттарында болашақ мұғалімдердің рухани дүниетанымының дамуы олардың кәсіби және моральдық ұстанымын қалыптастыруда маңызды фактор саналады және құндылықтар бағдарлары, рефлексивтілік және педагогикалық қызметке жауапкершілік деңгейінде көрінеді. Болашақ мұғалімдердің рухани

дүниетанымы құндылықтар бағдарлары, сенімдері, өмірлік мәндері, рухани-адамгершілік көзқарастары және рефлексивті тәжірибесін қамтитын интегративті дербес тұлғалық қалыптасу аясында анықталады, бұл оның құрылымы мен даму деңгейін эмпирикалық диагностикалауға мүмкіндік береді. Болашақ мұғалімдердің рухани дүниетанымын дамыту тұлғалық-бағдарлы оқыту негізінде жүзеге асырылатын, ішкі рухани әлеует, кәсіби-адамгершілік қасиеттер және рефлексия қабілетін қалыптастыруға бағытталған мақсатты және жүйелі педагогикалық процесс аясында қарастырылады. Аталған қағидалар мен олардың құрылымдық компоненттері болашақ мұғалімдердің рухани дүниетанымын дамыту процесінің ғылыми-әдіснамалық негізін құрайды және жүргізілген педагогикалық эксперимент шарттарында тексерілді.

2. Тұлғаның рухани дүниетанымы адамның дүние, қоғам және дербес өмірлік қызметіне қатысуы, өмірлік белсенділігі мен мінез-құлқын идеалды және мәдени құндылықтар негізінде ұйымдастыратын таным, түсіну, бағалау әдістері мен қағидаларының біртұтас жүйесін ұсынады. Рухани дүниетанымның құрылымдық түп-тамырын теориялық талдау және эмпирикалық диагностика деңгейінде ажыратылған идеалдық-мәдени, когнитивті, эмоциялық-мәртебелік және прагматикалық компоненттер құрайды. Тұлғалық-бағдарлы оқыту болашақ мұғалімдердің рухани дүниетанымын жүзеге асырудың жетекші педагогикалық қағидасы шеңберінде негізделген, өйткені бұл олардың дербес қалыптасуы, әлеуметтік бейімделуі және білім алушыларды құндылық-мағыналық, рефлексивті және кәсіби маңызды білім беру қызметіне жүйелі түрде енгізудің кәсіби-адамгершілік өсуінің шарты саналады. Бұл ретте рухани дүниетаным өмірлік бағдарлар бағыты, дүние және өзін-өзі түсінуді анықтайтын тұлғаның ішкі құндылық-мағыналық негізі, ал тұлғалық-бағдарлы оқыту болашақ мұғалімдерді кәсіби даярлау процесін өзектендіру және тәжірибелік іске асырудың педагогикалық тетігінде қызмет атқарады.

3. Болашақ мұғалімдердің рухани дүниетанымының анықталған және теориялық негізделген қалыптастыратын (18) және дамытатын факторлары (13) функционалдық бағытымен ерекшеленеді және құндылық-мағыналық негіздерді бастапқы игеруден саналы интериоризациялануы мен кәсіби-педагогикалық қызметтегі тұрақты көрінісіне өтудің кезеңдік логикасын көрсетеді. Факторлар кәсіби дайындықтың алғашқы кезеңдерінде педагогикалық мамандықтар студенттерінің рухани-адамгершілік түсініктері, құндылықтар бағдарлары және өмірлік мағыналарының пайда болуы мен бастапқы құрылымдалуын қамтамасыз етеді. Рухани дүниетанымды дамыту факторлары жүйелі рефлексивті және кәсіби бағдарланған қызмет шарттарында болашақ мұғалімнің дербес және кәсіби бірегейлігіне құндылық-мағыналық білімдер тереңдеуі, пайымдауы және ықпалдастығын анықтайды. Анықталған факторлар жиынтығы материалдық емес сипатта және болашақ мұғалімдердің рухани дүниетанымы деңгейіне ықпалы құндылықтар бағдарлары, рефлексивтілік пен кәсіби-адамгершілік құрылғылар динамикасымен эмпирикалық түрде белгіленуі мүмкін педагогикалық, әлеуметтік-мәдени және дербес шарттардың жүйелі тобын құрайды.

4. Болашақ мұғалімдердің рухани дүниетанымын дамыту жүйелік, тұлғалық, мәдени-танымдық, аксиологиялық, акмеологиялық, герменевтикалық және философиялық-антропологиялық тұғырларды интегративті қолдану шарттарында тиімдірек, олардың әрқайсысы дербес әдіснамалық функцияны орындайды. Жүйелік тұғыр рухани дүниетанымның даму процесінің тұтастығын қамтамасыз етеді; тұлғалық және аксиологиялық дербес құндылықтар мен мағыналарға бағытталуды қамтамасыз етеді; мәдени-танымдық және герменевтикалық тұғыр рухани тәжірибені мәдени шартты құбылыс контекстінде түсінеді; акмеологиялық және философиялық-антропологиялық тұғыр болашақ мұғалімнің тұлғалық және кәсіби өзін-өзі дамытуына бағдар береді. Аталған әдіснамалық тұғырларды интеграциялаудың тиімділігі бақылау және эксперименттік топтардағы білім алушылардың рухани дүниетанымы деңгейіндегі айырмашылықтарды эксперименталды түрде анықтауға мүмкіндік беретін мақсаттар, мазмұн, педагогикалық тетіктер және бағалау критерийлерінің келісілген жүзеге асыру кезеңінде көрінеді.

5. Әзірленген болашақ мұғалімдердің рухани дүниетанымын тұлғалық-бағдарлы оқыту арқылы дамытудың құрылымдық-мазмұндық моделі рухани даму мақсаттары, әдіснамалық және дидактикалық қағидалары, мазмұндық блоктар, мотивациялық-рефлексиялық тетіктер және қалыптасу деңгейлерін қамтитын өзара байланысты компоненттердің біртұтас жүйесі. Модель рефлексивті, құндылық-мағыналық және кәсіби бағдарланған білім беру тәжірибелерін жүйелі қосу шарттарында студенттердің рухани-адамгершілік дамуына мақсатты әсер етуді қамтамасыз ететін педагогикалық құрал аясында жұмыс істейді. Модельдің өлшемді-бағалау блогы эмпирикалық тексеру және нәтижелерді салыстыруды қамтамасыз ететін болашақ мұғалімдердің рухани дүниетанымының даму деңгейлері көрсеткіштерінің жиынтығына (құндылық, когнитивтік, эмоционалды-адамгершілік және мінез-құлық) негізделген объективті диагностикалауға жағдай туғызады.

6. «Рухани дүниетанымның мазмұны мен технологиясы» элективті курсы, «Мәдениеттану» және «Педагогика» пәндерінің жаңартылған мазмұны, сондай-ақ жеке рефлексиялық портфолионы қамтитын әзірленген әдістемелік материалдарды енгізу педагогикалық ЖОО-ның білім беру процесінде құрылымдық-мазмұндық модельдің тәжірибелік жүзеге асырылуын қамтамасыз етеді. Аталған педагогикалық құралдарды қолдану болашақ мұғалімдердің рухани-адамгершілік қалыптасуына тұрақты педагогикалық шарттар қалыптастыру, құндылықтар бағдарларын дамыту, тұлғалық рефлексия және кәсіби миссияны түсінуге ықпал жасайды. Әдістемелік материалдарды енгізудің тиімділігі эксперименттік оқыту шарттарында студенттердің рухани дүниетанымы көрсеткіштерінің жағымды динамикасымен расталады, бұл алынған нәтижелерді ғылыми тексеру және эксперименттік растауға мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелерінің апробациялануы және жариялануы. Автор диссертациялық жұмыс нәтижелерін 26 еңбекте жариялады, оның ішінде: «Web of Science» және «Scopus» деректер базасында индекстелетін шетелдік басылымдар - 5, ҚР ҒЖБМ ҒЖБСҚК ұсынған журналдар - 11, Халықаралық

және республикалық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары - 8, отандық ғылыми журналдарда - 2 жарияланымдар бар.

Диссертацияның құрылымы. Диссертациялық жұмыс кіріспе, үш тарау, қорытынды, пайдаланылған әдебиеттер тізімі мен қосымшалардан тұрады. Диссертациялық жұмыс көлемі 314 беттік басылымдық мәтінді құрайды.